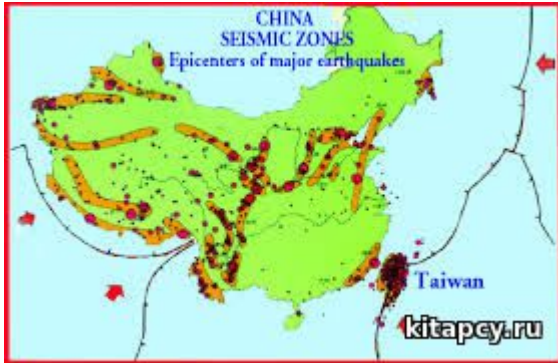

Haýsy 17-nji awgust

Category: Kitapcy, Publisistika

написано kitapcy | 26 января, 2025

Haýsy 17-nji awgust HAÝSY 17-nji AWGUST

Hytaý taryhynda häzire çenli bilinýän ýer yranmasy 81 gezek bolup geçipdir...

Hasaba alynan iň gazaply ýer yranmasy şu ýurtda bolup geçdi.

1556-njy ýylyň 23-nji ýanwary.

Daň säher çagy Huaçžou uezdinde 7.9 balla ýeten yranmasy boldy.

Weýrançylygyň yzysüre gelen açlyk, garahassa (çuma) keseli zerarly jemi 813 müň adam öldi.

Döwrüniň iň uly prowinsiýasynyň ilaty häzirem (şonça derýasyna we bol hasylly topragyna garamazdan) bary-ýogy 324 müň! Hytaýlylar başdan geçiren ýer yranmalaryny hiç ýatdan çykaranok.

Aýratynam, Hytaý Medeni rewolýusiýasy (1966-1976) döwründe ýer yranmasy iň esasy ylmy-barlag ugurlarynyň biridi.

1966-njy ýyld Sintaý şäher okrugynda 6,8-6,7 2e 7,2 balla ýeten üç ýer yranmasy, 1967-nji ýylda Heszyan uezdinde 6,7 balla, 1969-njy ýylda Bohaýwan aýlagynda 7,4 balla ýeten ýer yranmasy bolup geçdi...

Hytaýda (ýer we gaýa böleklerini öwreniji) geomehanikanyň esaslandyryjysy mongol Li Syguan kämilleşdiren “Geomehaniki teoriýasy” bilen haçan ýer yranmasynyň boljagyny öňünden bilip bolýandygy hakdaky gipotezasyny öňe sürdi.

Li Syguan

Teoriýanyň jikme-jikliklerine girip durmaýyn, soňky ýer yranmasy bilen bir hatarda bize-de zol täsirini ýetirip duran Ýewraziýa platosynyň hereketliligi onuň esasy gozgaýan temasydy...

* * *

1975-nji ýylyň 4-nji fewraly.

Agşam çagy bolan 7.5 ballyk ýer yranmasy Haýçen şäherini gum-kesege gardy. Bir million ilatly şäherde 1.328 adam öldi. Özem ölenleriň 372-si sowukdan doňup, 341-i ýanyp aradan çykdy.

Öli sanynyň az bolmagynyň sebäbi – sebitleýin ýer yranmasynyň ýañçy sarsgynlary duýduryş kabul edilip, şäher ilatyň göçürilmegidi!

Bu teoriýa bir ýyldan bolup geçen 7.8 ballyk (ýañçy sarsgyn dældigi üçin) Tanşan ýer yranmasyny öňünden çaklap bilmedi. 240 müň adam gurban boldy. (Hytaýlylar 1976-njy ýylyň şowsuz ýyl bolandygyna ynanýarlar: Mao Szedun, premýer-ministr Çžou Enlaý, öňbaşçy serkerde Çžu De şol ýyl aradan çykdy).

Häzir Hytaýda möhletinden ir ýañçylaryň uly ýer yranmalaryna ýol açýandygyna ynanyan pikir bar...

Hytaýlylar geçmişde bolup geçen ýer yranmalary boýunça geçirýän işlerini hiç bes etmedi. Özem üstünde iň köp işlenen ýer yranmalarynyň biri-de, 1668-nji ýylyň 25-nji iýulynda bolup geçipdi. 8.5 balla ýeten ýer yranmasy 42 müň 578 adamyň ganyna galypdy.

Şol ýer yranmasynyň biziň bilen baglanyşygy bar:

* * *

Şulary aýratyn ýanjap aýdýarlar:

– 1999-njy ýylyň 17-nji awgustynda bolup geçen ýer yranmasyndan sapak alynmady...

– 1999-njy ýylyň 17-nji awgust ýer yranmasy ýatdan çykarylady... Aýdylanlara doly goşulýaryn.

Ýöne şeýleräk bir kemçiligimiz bar:

Taryhy diňe öz başdan geçirenlerimiz bilen başlaýarys...

Taryhyň tutarygyny diňe öz gören-eşiden zatlarymyz bilen çäklendirýäris...

Şonuň üçinem sözbaşyny «Haýsy 17-nji awgust?» diýip ýazdym.

Hiç kimiň ýadynda 1668-nji ýylyň 17-nji awgusty ýok.

Ýogsam bolmasa, şol gün Demirgazyk Anadoly razlomy çat açyp, Samsun, Tokat, Bolu, Erzinjan, Amasýa, Kastamonu, Bursa, Ankara ýaly köp sanly ilatly nokady harabalyga öwürdi. 7.8 ballyk ýer yranmasy Stambuldan, Izmirden, hatda Egeý adalaryndanam bildirdi.

Statistika oňly ýöredilmäni üçin resmi görkezijilerde ölenleriň sany 8 müň diýip görkezilýär. Ýöne ondan has köpdügi çaklaýar. Sebäp diňe Merzifon-Niksar aralygynda 6 müň dereksiz ýiteniň bardygy aýdylýar...

Taryhy çeşmeleriň analizinde 1668-nji ýylyň 17-nji awgust ýer yranmasyndan öň döwülme sebitiniň günbatar ujunda birnäçe gezek oňçi ýer yranmalarynyň bolup geçendigi öňe sürülýär. «Geomehaniki teoriýa» hakyatdanam dogrumyka?

Demirgazyk Anadoly razlom sistemasynyň 600 km-lik orta zolagy boýunça iň az ýedi gün, iň uzyn üç aý aralyk bilen gaýtalan dokyz uly weýrançylykly ýer yranmasynyň bolandygy çak edilýär... Hytaýda 1668-nji ýylyň ýer yranmasy hakda birgiden ylmy-barlag we gözleg işleri, makalalar, kitaplar bar. Bizde näme bar? Ullakan – NOL bar!

Ne taryh düşünjämiz bar, ne köpçülikleýin huşumyz!

Paýtagt Kriti eýelemek üçin ýörişe taýýarlanyp ýörendigi sebäpli, 1668-nji ýylyň 17-nji awgustyndaky betbagtlyga ýüzüni öwrübem seretmedi...

Düýnden şu güne näme üýtgedi – ýer yranmasynyň üstünden bir hepde geçip-geçmänkä saýlaw-häkimiýet dawasy başlady...

Adam tebigatyna mahsus saýrylaşmagy ýok edip bilme, ýer yranmasynyňam öňüni alyp bilmez, başga betbagtlygyňam.

Soner ÝALÇYN.

«SÖZCÜ» gazetini, 16.02.2023 ý. Publisistika